

R. J. Baarsen

De horlogemaker Jan Hendrik Kühn

Naar aanleiding van een pendule in het Rijksmuseum

In 1889 werd de Amsterdamse maatschappij 'Felix Meritis', die zich vanaf haar oprichting in 1777 had beijverd voor de bevordering van kunsten en wetenschappen in de hoofdstad, ontbonden. Het grootste deel van het meubilair uit het bezit van het genootschap werd toen ter veiling gebracht¹, maar enkele bijzonder belangrijke meubelstukken werden geschonken aan het toenmalige Nederlandsch Museum van Geschiedenis en Kunst, waaruit later de Afdeling Nederlandse Geschiedenis en de Afdeling Beeldhouwkunst en Kunstnijverheid van het Rijksmuseum zijn voortgekomen. Daarbij bevonden zich het spreekgestoelte van de hand van de beeldhouwer Jan Swart (1754–1794), dat in de Grote Geheerzaal van het gebouw der maatschappij aan de Keizersgracht had gestaan² en dat zich nu in het Amsterdams Historisch Museum bevindt, en een pendule, waarvan de wijzerplaat is gesigneerd 'Jan Hend^k Kühn Amsterdam', nu in het Rijksmuseum (afb. 1)³. De pendule heeft een verguld lindehouten kast. De ronde wijzerplaat wordt omgeven door een parelrand en is geplaatst in een aan boven- en onderzijde in voluten eindigende liervormige omlijsting, gevuld met naar de wijzerplaat opkrullend golf- of schuimornament. Acanthusbladeren krullen zich om de liervorm en er hangt een guirlande vanaf, opgebouwd uit eike- en laurierbladeren. De kast wordt bekroond door een zittende kinderfiguur, die een zeis en een zandloper in de handen houdt.

Deze kast is een voorbeeld van de Nederlandse Louis XVI-stijl en de klok kan op stilistische gronden in het vierde kwart van de achttiende eeuw gedateerd worden. Dit is het tijdvak, waarin het gebouw van Felix Meritis naar ontwerp van de architect Jacob Otten Husly (1738–1796) werd opgetrokken⁴. De vraag rijst dan ook, of de pendule wellicht tot de oorspronkelijke inrichting van dit gebouw heeft behoord.

In zijn studie over Jan Swarts aandeel in de inrichting van het gebouw citeert Knoef een rekening, waarin Swart enkele van zijn werkstukken voor de Grote Entréekamer aldaar beschreef. Een van de posten luidde: *voor het maken van een Horologie kast... gewerkt met onderscheide ornamenten; en boven in hetzelfde, een kintje, verbeeldende, de tyd: alles, volgens tekening van den Architect; de Heer Jb. Oⁿ Húsly uytgevoerd*. Swart berekende hiervoor f 107,13⁵.

Deze rekening behoorde tot een *waarschijnlijk zoo goed als volledige reeks rekeningen uit de bouwjaren*⁶, die in 1942 in het bezit was van de heren Holdert, de toenmalige eigenaren van het gebouw van Felix Meritis, maar waarvan de huidige verblijfplaats onbekend is. Het is dus helaas niet na te gaan, of nog andere bijzonderheden betreffende de klok vermeld werden en of er eventueel een klokkenmaker genoemd werd. Hier komt ons echter een andere bron te hulp. Knoef vermeldt de datum van de rekening niet, maar het is waarschijnlijk, dat die in 1791 of

Afb. 1. Cartel-pendule. Amsterdam, ca. 1792, het uurwerk door Jan Hendrik Kühn, de kast door Jan Swart naar ontwerp van Jacob Otten Husly. H. 100 cm, br. 80 cm. Amsterdam, Rijksmuseum.

1792 is ingediend⁷. Ook het uurwerk van de betreffende klok zal in die jaren vervaardigd zijn. In de notulen van de vergadering op 15 oktober 1792 van de Thesaurieren van Felix Meritis staat een betaling van f 130,- opgetekend aan *J. H. Kuhn Horologemaker*⁸. Kuhn leverde dus werk voor Felix Meritis en het is waarschijnlijk, dat deze betaling betrekking had op het uurwerk van de klok, waarvoor Swart de kast had gebeeldhouwd. Het lijkt mij gerechtvaardigd om de pendule (afb. 1) met deze klok te identificeren. De beschrijving in de rekening van Swart komt zeer wel met de vorm van het stuk overeen: de bekronende kinderfiguur met zijn zeis en zijn zandloper symboliseert inderdaad de tijd en *onderscheiden ornamenten* lijkt een bevredigende achttiende-eeuwse omschrijving van de verschillende elementen, waaruit de kast is opgebouwd. Het feit, dat de wijzerplaat de signatuur van Kuhn draagt, ondersteunt de identificatie.

De Grote Entréekamer van Felix Meritis was gelegen op de benedenverdieping van het gebouw, links van de gang die naar de Concertzaal leidde. Van deze kamer is geen afbeelding bekend, zoals die er wel zijn van de Concertzaal en de Grote Gehoorzaal⁹. Naar aanleiding van de *Historische Beschrijving* van het gebouw, die in 1800 werd uitgegeven, kunnen we ons echter een idee vormen, waar de klok zich oorspronkelijk in de kamer bevond. Over de Grote Entréekamer lezen we daar onder andere: *In het midden dezer groote Zaal, die voor de ontvangst en het verblijf der Leden, voor en ná de Verhandelingen, geschikt is, vindt men, tusschen de beide schoorstenen, onder eene fraaije Pendule, in eene sierlijke Lijst, de aankondiging der Werkzaamheden van alle de vijf Departementen*¹⁰. De 'vijf Departementen' waren de afdelingen van het genootschap: die van de koophandel, die van de natuurkunde, van de tekenkunde, van de muziek en van de letterkunde. De beide schoorstenen in de Grote Entréekamer bevonden zich in de wand tegenover de deur, waardoor men vanuit de gang binnenkwam. Blijkbaar hingen de pendule en de ingelijste aankondigingen van de verschillende activiteiten van het genootschap boven

elkaar aan de wand tussen deze schoorstenen.

De pendule dateert hoogstwaarschijnlijk uit 1792, maar het ontwerp ervoor van de hand van Jacob Otten Husly zal enkele jaren eerder ontstaan zijn, waarschijnlijk in 1790. In dat jaar leverde Husly ook ontwerptekeningen voor een buffet in dezelfde Grote Entréekamer. Het decoratieve beeldhouwwerk daarvan werd eveneens uitgevoerd door Jan Swart, die zijn werk daaraan in dezelfde rekening specificeerde, waarin hij ook de klok beschreef¹¹.

Er is weinig bekend over Husly als meubelontwerper. Wel weten we dat hij zich bezighield met het ontwerpen van de architectonische decoratie van interieurs¹². Enkele van zijn bewaard gebleven tekeningen voor wanddecoraties laten meubelen zien, die een integrerend onderdeel van de architectuur vormen, zoals consoletafels¹³. Ook de hier beschreven pendule was een vast onderdeel van een wand in een door Husly ontworpen vertrek. Er zijn geen gegevens, die er op wijzen, dat Husly ook betrokken was bij het ontwerpen van minder direct met de architectonische decoratie samenhangende meubelen, zoals kabinetten, commodes, of kasten voor staande horloges.

Het werk van Swart, voor Felix Meritis en elders, is in het hierboven aangehaalde opstel van Knoef belicht. Hij was een leerling van de beeldhouwer Anthony Ziesenis (1731-1801), was zelf lid van Felix Meritis en was tot zijn dood in 1794 één der belangrijkste decoratieve beeldhouwers in Amsterdam. Van Kuhn was tot nu toe niet bekend, dat hij voor Felix Meritis gewerkt heeft. Ook verder was hij een nogal schimmige figuur. Het leek daarom nuttig om hier enige aandacht aan hem te besteden¹⁴. Het feit, dat hij vereerd werd met een opdracht van het uitgelezen gezelschap der leden van Felix Meritis, suggereert, dat hij een vooraanstaande plaats innam onder zijn Amsterdamse vakgenoten. Dit wordt bevestigd door gegevens uit achttiende-eeuwse bronnen, waaronder een groot aantal advertenties in de *Amsterdamsche Courant*.

Jan Hendrik Kuhn werd waarschijnlijk rond 1751 te Lübeck geboren als zoon van George

Fredrich Kühn¹⁵. Het is niet bekend, wanneer hij naar Amsterdam is gekomen. Op 30 september 1774 ging hij daar in ondertrouw met de Amsterdamse Johanna Wille¹⁶. Hij woonde toen op het Singel, bij de Gasthuismolensteeg. Op 24 oktober 1775 werd hij ingeschreven als poorter van Amsterdam. Zijn eerste vrouw stierf in 1781 en in 1782 hertrouwde hij, met de Amsterdamse Maria ten Houten¹⁷. Beide echtgenoten schonken hem enige kinderen. Op 1 mei 1786 verhuisde hij van het Singel naar een huis in de Kalverstraat, tussen de Osjessluis en de Heiligeweg¹⁸. De Kalverstraat was in deze tijd wel de duurste straat van Amsterdam en wij mogen dan ook aannemen, dat het Kühn in deze jaren goed ging. Ruim tien jaar later, op 19 november 1798, vroeg hij echter faillissement aan bij de Desolate Boedelskamer van Amsterdam. Er werd een regeling getroffen, waarbij hij zijn schuldeisers vijf procent van de bedragen, waarop zij aanspraak konden maken, moest betalen¹⁹. Als onderdeel van de faillissementsprocedure werd een inventaris van zijn boedel opge-
maakt²⁰.

Op 1 maart 1810 stierf hij. Zijn weduwe zette samen met een van zijn zonen en met behulp van *een' bekwamen Knecht* de horlogemakerswerkplaats voort²¹. Haar naam komt voor in een lijst van Amsterdamse horlogemakers uit 1811. In dat jaar woonde ze op het Singel, op nr. 129²². Waarschijnlijk was zij na de dood van haar man daarheen verhuisd; in oktober 1809 woonden Kühn en zijn vrouw nog in de Kalverstraat²³. Waarschijnlijk vestigde Kühn zich rond 1774, het jaar van zijn eerste huwelijk, als zelfstandig horlogemaker²⁴. Het eerste, dat bekend is over zijn activiteit als zodanig, ontlenen we aan een op 15 juli 1775 los uitgegeven *Advertissement*, waarin hij een uitvoerige beschrijving geeft van een door hem vervaardigd staand horloge, *Speelende op een Clavecimbaal van vier Octaven, en twee-en-twintig differente stukken*, met een buitengewoon gecompliceerd mechaniek van zes-en-twintig beweegende Beelden, waarvan twintig geschilderde, rondom de wijzerplaat, en zes gebeeldhouwde, vier ter bekroning van de kast en twee in de nissen ter weerszijden

van de wijzerplaat. De kast was *gemaakt van extra fraai Letterhout met Arabisch ingelegt en vercierd met opgelegd Lofwerk en fraaye Bloemen, en met doorgebrooken Koper, zo wel aan de zyde als van vooren en met Couleuren afgezet*²⁵. Waarschijnlijk had hij dit ambitieuze kunststuk vervaardigd en adverteerde hij dat op zo nadrukkelijke wijze teneinde de aandacht van het publiek op zich te richten en zodoende grotere bekendheid te krijgen. Uit advertenties in de *Amsterdamsche Courant* blijkt, dat het in deze tijd wel vaker voorkwam, dat ambachtslieden en kunstenaars, kort nadat zij zich zelfstandig gevestigd hadden, met een spectaculair stuk in de publieke belangstelling trachtten te komen.

Het lukte Kühn niet de klok, die hij in zijn *Advertissement* aanpreef, snel te verkopen, want we vinden deze terug onder de prijzen van een verloting van klokken, die op 23 oktober 1775 *ten Huize van A. Seegenboogen, in Braamenburg aan den Overtoomschen Weg* gehouden werd. Bij de prijzen bevond zich nog een tweede staand horloge door Kühn, uitgerust met een mechaniek van zeven bewegende figuren op de geschilderde plaat, en daarnaast zes nieuwe zakhorloges, die waarschijnlijk of door Kühn vervaardigd waren of uit zijn winkelvoorraad afkomstig waren²⁶.

Terwijl in deze periode loterijen van meubelen in Amsterdam zeer veelvuldig voorkwamen, behoorden verlotingen van klokken er tot de zeldzaamheden²⁷. Misschien organiseerde Kühn de loterij van verschillende van zijn werkstukken gedeeltelijk weer om meer bekendheid te krijgen maar waarschijnlijk was geldgebrek het belangrijkste motief. Het vervaardigen van de spectaculaire staande horloges had natuurlijk een grote investering met zich meegebracht en het is zeer wel mogelijk, dat de jonge klokkenmaker in moeilijkheden raakte toen bleek, dat het niet zo eenvoudig was deze kostbare stukken te verkopen. Er werden 213 loten van f14,- uitgegeven; wanneer die alle verkocht zouden worden zou dat een opbrengst van f2982,- betekenen. Op 24 oktober 1775, de dag na de loterij, kocht Kühn het poorterschap van Amsterdam. Misschien betaalde hij zijn

poortergeld wel uit de opbrengst van de loterij!

In 1799 zou hij nogmaals een loterij organiseren²⁸. De reden daarvan was zeker van financiële aard: kort daarvoor was hij failliet gegaan en het doel van de loterij was het te gelde maken van de winkelvoorraad. Onder de klokken, die Kühn in zijn advertenties aanprees, en ook onder de werkstukken van zijn hand die genoemd worden in aankondigingen van verkopen in de *Amsterdamsche Courant* gedurende het laatste kwart van de achttiende eeuw²⁹, nemen staande horloges veruit de belangrijkste plaats in. Nu waren dit zonder twijfel de grootste en kostbaarste stukken die zijn werkplaats verlieten, zodat het niet te verwonderen is, dat juist deze klokken veelvuldig vermeld werden. Toch kan geconcludeerd worden, dat het vervaardigen van staande horloges een van Kühns specialiteiten vormde. Het is opvallend, dat bijna alle in advertenties of elders genoemde voorbeelden voorzien waren van gecompliceerde speelwerken. In het laatste kwart van de achttiende eeuw boette het staande horloge als meubelstuk langzaam aan populariteit in³⁰, maar er bleef blijkbaar een levendige belangstelling bestaan voor mechanische *konststukken* met speelwerken en bewegende onderdelen. Het is in dit verband opmerkelijk, dat in een aankondiging van een boedelverveiling in 1789 gesproken wordt van *den vermaarde Kunstwerker J. H. Kuhn*³¹. De term *horlogemaker* werd blijkbaar niet toereikend geacht om de maker van de mechanische wonderen aan te duiden. Nog in de boedelinventaris uit 1798 worden in Kühns winkel twee staande horloges vermeld, beide met *bewegingen*, één van de twee bovendien met speelwerk. Te oordelen naar het ons nu bekende materiaal lijkt Kühn de belangrijkste producent te zijn geweest van *konsthorologien* in Amsterdam in het laatst van de achttiende eeuw, maar dezelfde tendens komt naar voren uit gegevens over het werk van andere in deze periode werkzame Amsterdamse horlogemakers, zoals Jan N. Boyon, J. George Gruning en Jan Christoffel Sauer³². De meest curieuze en kunstige staande

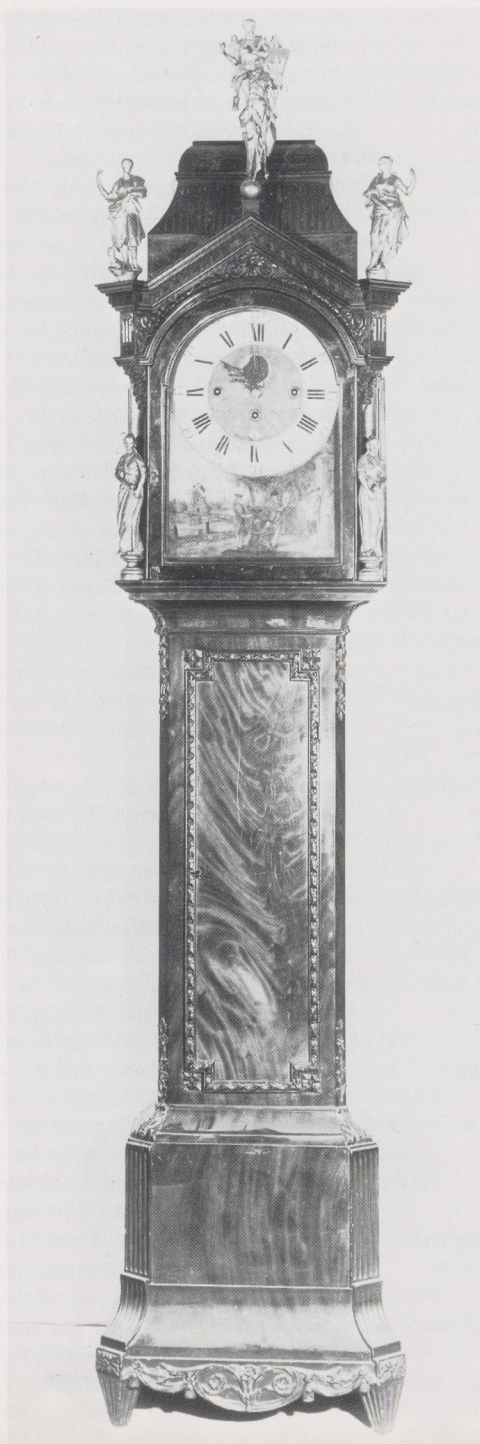
horloges, die ongetwijfeld zeer kostbaar waren en waarschijnlijk meestal bestemd waren voor een ereplaats in het huis van een bemiddelde liefhebber of verzamelaar, werden als regel voorzien van fraaie kasten. De uitvoerige beschrijvingen, die Kühn in zijn advertenties geeft van de kasten van zijn horloges, maken duidelijk dat hij daar grote aandacht aan besteedde en niet bij meubelmakers willekeurige kasten uit voorraad kocht, zoals horlogemakers waarschijnlijk vaak deden bij het vervaardigen van meer courante stukken³³.

Het staande horloge, waarmee Kühn in 1775 adverteerde, had een ingelegde kast. Een exemplaar van zijn hand, dat in 1777 in Edam werd verkocht, was voorzien van een op dat moment zeer geavanceerde marketerie-decoratie van muziekinstrumenten³⁴. Vanaf de late jaren zeventig hadden de staande horloges, waarmee hij adverteerde, mahoniehouten kasten met gesneden versieringen. Er wordt dan geen melding meer gemaakt van inlegwerk³⁵. Waarschijnlijk weerspiegelde deze ontwikkeling de modernste tendenzen van dat moment.

Het op p. 110 afgebeelde staande horloge (afb. 2) heeft een dergelijke mahoniehouten kast zonder enige marketerie. Het is zeker niet een van de meest spectaculaire voorbeelden van Kühns vaardigheid. Het heeft geen speelwerk en slechts een betrekkelijk eenvoudig mechaniek van geschilderde bewegende figuren, in dit geval muzikanten, onder de cijferring. De gesneden versieringen van de kast zijn eveneens vrij bescheiden, maar toch is aan het meubel een rijk en monumentaal karakter verleend, met name door de toepassing van zes verguld houten beelden ter decoratie van de kap. Een ongetwijfeld veel indrukwekkender exemplaar, met een speelwerk van twaalf aria's, een gecompliceerd mechaniek en een zeer rijk gebeeldhouwde mahoniehouten kast, was geëxposeerd in het Rijksmuseum tijdens de *Tentoonstelling van Oude Kunst* in 1929. De huidige verblijfplaats van deze klok is onbekend³⁶.

Helaas weten we niet, welke kastenmaker(s) de kasten van de staande horloges van Kühn

Afb. 2. Staand horloge. Amsterdam, vierde kwart achttiende eeuw, het uurwerk door Jan Hendrik Kühn. H. 260 cm. Veiling Sotheby/Mak van Waay, Amsterdam, 20-29 oktober 1981, nr. 6322.

maakte(n). In de lijst van crediteuren van zijn failliete boedel uit 1789 komt geen naam van een ons bekende kastenmaker voor.

Het afnemen van de populariteit van het staande horloge als meubelstuk hing samen met het toenemen van de belangstelling voor Franse pendules. *Franse pendules* worden gedurende de gehele tweede helft van de achttiende eeuw genoemd in aankondigingen van veilingen in de *Amsterdamsche Courant*. Aanvankelijk zijn ze nog schaars, maar met het voortschrijden der eeuw neemt hun aantal in hoog tempo toe. Daarbij betrof het meermalen werkstukken van Franse klokkenmakers maar de Amsterdamse horlogemakers legden zich al snel toe op het navolgen van de zo geliefde Franse voorbeelden.

De *pendule en cartel* (hangpendule), die het uitgangspunt van dit opstel vormt, levert al een eerste voorbeeld van Kühns werkzaamheden op dit gebied. In de boedelinventaris uit 1798 wordt *Een Hangende pendule loopt agt dagen slaat half en heel uren vol uyt met een dagwijser in Zijn vergulde kast* genoemd; dit was waarschijnlijk eveneens een vertegenwoordiger van dit type. Vermeldingen van console-pendules of console-klokken komen we, vooral vanaf de jaren zeventig, veelvuldig tegen. De uit Zwitserland via Frankrijk naar Amsterdam gekomen horlogemaker Rudolph Louis Cresp, die in 1776 stierf, had zich al op het vervaardigen van console-pendules toegelegd³⁷. Gedurende het vierde kwart van de achttiende eeuw was Kühn een van degenen, die zich op dit gebied verdienstelijk maakten. In 1798 trof men in zijn winkel *Een Hangende pendule loopt agt dagen slaat half en heele uren voluijt met een geschilderde plaat in Zijn witte kast met Conzol met vergulde ornamenten*, een pendule-kast met bijbehorende console en een losse console aan. Daarnaast zijn enkele console-pendules van Kühn bewaard gebleven. Het hier afgebeelde exemplaar heeft een speelwerk op twaalf bellen en een groen gelakte houten kast met verguld bronzen beslagen (afb. 3)³⁸. Ook andere console-klokken van Kühn hebben dergelijke kasten, waarbij meestal in plaats van een schildering onder de wijzerplaat

Afb. 3. Console-pendule. Amsterdam, vierde kwart achttiende eeuw, het uurwerk door Jan Hendrik Kühn. Verblifplaats onbekend.

een ornament in verguld brons is aangebracht³⁹. Deze kasten onderscheiden zich in niets van in Frankrijk en Zwitserland vervaardigde exemplaren⁴⁰ en men kan zich afvragen of ze wel in Amsterdam zijn gemaakt. In tegenstelling tot kasten voor staande horloges worden ze bij mijn weten nooit vermeld in advertenties of boedelinventarissen van Amsterdamse meubelmakers. Bij de vervaardiging van dergelijke kasten was een nauwe samenwerking vereist tussen de meubelmaker en degene, die de beslagen maakte. De beslagen speelden hier namelijk een rol van overheersend belang en bepaalden feitelijk de vorm van de klok. Het vervaardigen van verguld bronzen beslagen en ornamenten voor meubelen lijkt in Amsterdam in de tweede helft van de achttiende eeuw nauwelijks beoefend te zijn; vrijwel alle vermeldingen van beslagwerk hebben betrekking op import uit Engeland of Frankrijk. Het is mogelijk, dat daardoor het maken van kasten voor console-pendules hier niet makkelijk te realiseren was en dat de horlogemakers gedwongen waren hun kasten van elders te importeren⁴¹.

Wel werden geheel gebeeldhouwde kasten voor console-pendules te Amsterdam vervaardigd. Deze hebben dan ook een onmiskenbaar eigen karakter⁴². Waarschijnlijk was het *gesnede pendule kasje & Console*, dat genoemd wordt in de inventaris van de boedel van Kühn, een voorbeeld van een dergelijke gebeeldhouwde kast.

In dezelfde inventaris komt *Een staande pendule loopt agt dagen in Zijn witte kast met vergulde ornamenten* voor. Kühn maakte blijkbaar de uurwerken voor vele soorten pendules. Het is, wanneer werkstukken van hem slechts omschreven worden als *kosbare spelende Pendules*, zoals in een advertentie in 1781⁴³, of als *een extra fraai anticque Pendule, loopt 8 dagen, slaat heel en half uur vol uit*, zoals in 1783⁴⁴, dan ook niet zonder meer mogelijk te bepalen, welk type daarmee aangeduid wordt.

Een opvallend stuk, genoemd in de boedelinventaris, is *Een Secretaire met Zijn bovenwerk voor een Horologie*. In de late achttiende eeuw werd te Amsterdam soms

Afb. 4. Reclame-plaatje van Jan Hendrik Kühn. Amsterdam, na 1786. H. 4,4 cm, br. 4,3 cm. Dordrecht, Museum Mr. Simon van Gijn.

een klok op een secretaire gemonteerd. Het meubel bevatte dan vaak een orgel, waarop de door het speelwerk van de klok uitgevoerde melodieën ten gehore werden gebracht. Vermeldingen van dergelijke meubelen worden bij mijn weten niet voor de jaren tachtig aangetroffen⁴⁵. Het feit, dat Kühn in de jaren negentig blijkbaar uurwerken voor dergelijke stukken vervaardigde, bevestigt

nog eens, hoezeer hij steeds betrokken was bij het maken van de meest moderne en uitzonderlijke 'klokken', in de ruimste zin van het woord.

Naast alle genoemde soorten klokken, die een onderdeel vormden van het interieur, maakte Kühn ook zakhorloges, waarvan er verschillende bewaard zijn gebleven⁴⁶. Vaak zijn ze voorzien van gouden geëmailleerde kasten. In de boedelinventaris uit 1798 worden enkele horloges genoemd, waarvan de geëmailleerde kasten ter reparatie waren gezonden naar Chevallier & Comp. te Genève en naar Grand l'ainé te Rotterdam⁴⁷. Waarschijnlijk betrok Kühn ook nieuwe kasten van hen. Aan beiden had hij bij zijn

faillissement grote schulden, evenals aan een aantal andere horlogemakers, voornamelijk te Genève.

Net als al zijn vakgenoten repareerde Kühn ook alle soorten uurwerken. Een charmante getuigenis daarvan is een gedrukt reclameplaatje van hem, dat zich bevindt in de kast van een gouden horloge door de Amsterdamse horlogemaker Pierre Aubert in het Museum Mr. Simon van Gijn te Dordrecht (afb. 4). Gezien het op dit plaatje vermelde adres moet het van na 1786 dateren. Het horloge van Aubert, dat een rococo kast heeft en wel aanzienlijk eerder dan 1786 ontstaan zal zijn, is blijkbaar op een bepaald moment ter reparatie aan Kühn gegeven.

Op de technische aspecten van de uurwerken van Kühn zal hier niet verder ingegaan worden. Het is alleen mijn bedoeling geweest om naar aanleiding van de nauwkeurig te plaatsen pendule in het Rijksmuseum een aantal gegevens bijeen te brengen over een der belangrijkste Amsterdamse horlogemakers uit de achttiende eeuw.

Bij de bestudering van verschillende aspecten van het Amsterdamse interieur in deze periode vormen klokken een belangrijk uitgangspunt. Doordat zij, in tegenstelling tot bij voorbeeld meubelen, vaak gesigneerd zijn, zal het bij verder onderzoek zeker vaker mogelijk blijken om bewaard gebleven klokken in verband te brengen met vermeldingen in archivalische bronnen. Dit zou niet alleen onze kennis van de achttiende-eeuwse horlogemakerij verrijken, maar tevens licht werpen op een aantal andere gebieden, waarbij met name gedacht kan worden aan de geschiedenis van de meubelkunst en van de decoratieve beeldhouwkunst. Van de rijkdom en gevarieerdheid van het beschikbare materiaal is in het bovenstaande niet meer dan een kleine indicatie te vinden.

Noten

De in dit artikel verwerkte gegevens werden verzameld tijdens het onderzoek voor mijn doctoraalscriptie over de Amsterdamse meubelkunst in de tweede helft van de achttiende eeuw, geschreven aan de Rijksuniversiteit te Leiden voor professor Th. H. Lunsingh Scheurleer. Gaarne wil ik hem hartelijk danken voor zijn begeleiding en voortdurende hulp. Daarnaast dank ik de heren F. Liefkes en W. Timp en het personeel van het Gemeentearchief te Amsterdam en dat van het Rijksbureau voor Kunsthistorische Documentatie te 's-Gravenhage voor hun hulp bij de voorbereiding van dit artikel.

¹ De veiling vond plaats op 26 en 27 juni 1889 en werd gehouden in het gebouw van Felix Meritis. Een exemplaar van de veilingcatalogus bevindt zich in het bezit van de heer W. Timp te Amsterdam. Voor de geschiedenis van Felix Meritis in het algemeen, zie 'Felix Meritis', *Maandblad Amstelodanum* 19 (1932), pp. 26–30; J. ter Gast, Felix Meritis – Gebouw en maatschappij, *idem* 30 (1943), pp. 33–38. Voor de bouwgeschiedenis zie met name R. Meischke, Achttiende-eeuws classicisme: twee bouwkundige prijsvragen, *Nederlands Kunsthistorisch Jaarboek* 10 (1959), pp. 252–262. Zie ook: C. J. de Bruyn Kops, De tekenzaal van Felix Meritis door Adriaan de Lelie, *Openbaar Kunstbezit* 11 (1967), nr. 24; M. D. H(aga), *Tekenaars in Felix Meritis 1777–1889* (vouwblad nr. 12 tentoonstelling), Amsterdam (Rijksprentenkabinet) 1975.

² De kathedraal is ontstaan in 1778–1779. Hij was een geschenk aan de maatschappij van Philippus Taddel; J. Knoef, Een Amsterdamsch beeldhouwer en een hoofdstuk uit de bouwgeschiedenis van Felix Meritis, *Jaarboek Amstelodanum* 39 (1942), pp. 137–138; afb. voor p. 135.

³ *Catalogus van meubelen en betimmeringen*, Rijksmuseum, Amsterdam 1952, nr. 333.

⁴ Zie onder noot 1. Zie voorts Knoef, *op. cit.* (noot 2), pp. 132–137.

⁵ Knoef, *op. cit.* (noot 2), p. 137.

⁶ *Idem*, p. 133.

⁷ *Idem*, p. 137.

⁸ Gemeentearchief Amsterdam (hierna GAA), Archief Felix Meritis (Particulier Archief 59), nr. 82, Notulen 320ste vergadering.

⁹ Twee prenten door N. van der Meer Jr. en R. Vinckles naar Kuyper en Barbiers, uitgegeven in respectievelijk 1792 en 1794 door C. S. Roos te Amsterdam; Knoef, *op. cit.* (noot 2), p. 136.

¹⁰ *Historische Beschrijving van het Gebouw der*

Maatschappij van Verdiensten, ten spreuke voerende: Felix Meritis, Amsterdam 1800, pp. 76–77. Van de oorspronkelijke decoratie van het interieur van Felix Meritis is zeer weinig overgebleven.

¹¹ Knoef, *op. cit.* (noot 2), p. 137.

¹² Zie C. C. G. Quarles van Ufford, *Catalogus van overwegend Amsterdamse architectuur- en decoratieontwerpen uit de achttiende eeuw, Jaarverslagen Koninklijk Oudheidkundig Genootschap* 111–113 (1968–1971), pp. 10–13; Meischke, *op. cit.* (noot 1), p. 239.

¹³ Zie bij voorbeeld Quarles van Ufford, *op. cit.* (noot 12), cat. nr. 121, afb. 28.

¹⁴ Op enkele plaatsen werd reeds eerder een en ander over hem geschreven: M. W. F. Oldewelt, Een maker van staande horloges, *Maandblad Amstelodanum* 17 (1930), p. 63; F. G. M. Douwes, Amsterdamse horlogemakers en Amsterdamse klokken uit de 18de eeuw, *Ons Amsterdam* 12 (1960), pp. 113–114. Daarnaast komt hij voor in E. Morpurgo, *Nederlandse klokken- en horlogemakers vanaf 1300*, Amsterdam 1970, p. 75. Ten onrechte maakt Morpurgo onderscheid tussen twee horlogemakers, beiden met de naam Jan Hendrik Kühn. Het gaat in beide gevallen om dezelfde persoon, die het onderwerp vormt van deze studie.

¹⁵ George Fredrich Kühn stierf op 30 mei 1797 te Lübeck, hetgeen zijn zoon Jan Hendrik op 8 juni 1797 in de *Amsterdamsche Courant* bekend maakte.

¹⁶ GAA, Doop-, Trouw- en Begraafregisters (hierna DTB) 619, 457.

¹⁷ Johanna Wille werd op 11 juli 1781 in de Nieuwezijds Kapel te Amsterdam begraven; GAA, DTB 1072, 179^v. Kühn ondertrouwde met Maria ten Houten op 15 februari 1782; GAA, DTB 626, 441.

¹⁸ Advertentie *Amsterdamsche Courant* (hierna adv. A. Crt.) 8 april 1786 (nr. 42).

¹⁹ GAA, Archief Desolate Boedelskamer (hierna DBK) 1055, 3135. Het verbaal werd gesloten op 27 maart 1799. Een advertentie met betrekking tot het faillissement werd geplaatst in de *Amsterdamsche Courant* van 7 augustus 1798 (nr. 94).

²⁰ GAA, DBK 1055, 3135, G.

²¹ Adv. A. Crt. 6 maart 1810 (nr. 28).

²² L. van Nierop, Klokken- en horlogemakers in 1811, *Maandblad Amstelodanum* 14 (1927), p. 178.

²³ In dat jaar ondertrouwde op 20 oktober Hendrik Kühn, een zoon van Jan Hendrik Kühn en Johanna Wille. In het ondertrouwregister wordt het adres van Jan Hendrik Kühn en zijn vrouw genoemd; GAA, DTB 658, 434.

²⁴ Er bestond in Amsterdam geen horlogemakers-gilde en men hoefde dus geen meesterproef af te leggen om zich als zelfstandig horlogemaker te mogen vestigen. Daardoor zijn we niet geïnformeerd over het tijdstip, waarop de verschillende Amsterdamse horlogemakers hun werkzaamheden als zodanig begonnen; I. H. van Eeghen, *De Gilden, Theorie en praktijk*, Bussum 1974², pp. 16–17.

²⁵ Bibliotheek GAA, N 57.02.009.

²⁶ Adv. *A. Cr.* 28 september 1775 (nr. 116).

²⁷ In de jaren 1773–1800 werden in Amsterdam in totaal 139 meubelloterijen georganiseerd, waarvoor advertenties in de *Amsterdamsche Courant* verschenen. In geen enkele andere Europese stad lijkt dit verschijnsel in de achttiende eeuw zo'n hoge vlucht te hebben genomen als juist in Amsterdam. Vrijwel al deze loterijen werden in de directe omgeving van Amsterdam, niet in de stad zelf, gehouden. Behalve Kühn was Jan N. Boyon († 1821) de enige Amsterdamse horlogemaker, die in deze periode een loterij van zijn werkstukken organiseerde, en wel in 1797 (adv. *A. Cr.* 14 januari 1797, nr. 6).

²⁸ Adv. *A. Cr.* 1 augustus 1799 (nr. 92). De loterij was gepland voor 11 september 1799, maar zij werd uitgesteld tot 9 oktober van dat jaar (adv. *A. Cr.* 5 september 1799, nr. 107).

²⁹ Naast de eerder genoemde gevallen adverteerde hij op 28 juni 1777 (*A. Cr.* nr. 77) met een staand horloge met een speelwerk van twaalf melodieën op een orgel met drie registers en met een mechaniek van twee bewegende figuren, in een kast van *fraai Mahoniehout, met Sneiwerk*. Op 24 maart 1778 (*A. Cr.* nr. 36) adverteerde hij met een verwant, mogelijk hetzelfde, horloge. Op 8 februari 1785 (*A. Cr.* nr. 17) adverteerde hij met een staand horloge met een speelwerk van twaalf melodieën op 2 *Fluiten Travers en een Roer-Fluit*, met onder de wijzerplaat een geschilderde voorstelling van een heidens offer, in een mahoniehouten kast met vergulde ornamenten. Staande horloges van Kühn werden aangeboden op veilingen te Edam op 16 december 1777 (adv. *A. Cr.* 11 december 1777, nr. 148); te Amsterdam op 17–18 maart 1778, als onderdeel van de nalatenschap van Evert van Oosterwoud (adv. *A. Cr.* 3 maart 1778, nr. 27); te Amsterdam op 13 mei 1778, als

onderdeel van de nalatenschap van Hendrik Coenraad Sander (adv. *A. Cr.* 28 april 1778, nr. 51); te Amsterdam op 28 december 1780 (adv. *A. Cr.* 9 december 1780, nr. 148); te Amsterdam op 7 april 1789, als onderdeel van de nalatenschap van Boudewijn Jacob Lohoff (adv. *A. Cr.* 26 maart 1789, nr. 37); te Amsterdam op 27 april 1789, als onderdeel van de nalatenschap van François Roelof Bennett (adv. *A. Cr.* 23 april 1789, nr. 49); te Amsterdam op 2 november 1791 (adv. *A. Cr.* 11 oktober 1791, nr. 122); te Amsterdam op 19 juni 1792 (adv. *A. Cr.* 14 juni 1792, nr. 71); te Amsterdam op 3 december 1793 (adv. *A. Cr.* 19 november 1793, nr. 139); te Amsterdam op 26 oktober 1795, als onderdeel van de nalatenschap van Herman Schutte (adv. *A. Cr.* 1 oktober 1795, nr. 118).

³⁰ J. Zeeman, *De Nederlandse staande klok*, Assen 1977, pp. 132, 139, 172.

³¹ Adv. *A. Cr.* 23 april 1789 (nr. 49), voor een boedelveiling te Amsterdam op 27 april 1789 en volgende dagen.

³² Ook van deze horlogemakers worden in advertenties meermalen spectaculaire *konsthorlogien* genoemd. Voor indrukwekkende voorbeelden van klokken door Gruning, zie J. W. Niemeijer, *A Dutch Organ Clock at Port Sunlight, Apollo 96* (1972), pp. 438–440, en K. Sluyterman, *Huisraad en binnenhuis in Nederland in vroegere eeuwen*, 's-Gravenhage 1918, afb. 426 (nu in het Museum Boymans-van Beuningen te Rotterdam). Voor belangrijke staande horloges door Sauer en Boyon, zie Zeeman, *op. cit.* (noot 30), respectievelijk afb. p. 136 en afb. pp. 137–139.

³³ Dit laatste komt onder andere naar voren uit het feit, dat zich in de winkelvoorraden van een aantal Amsterdamse kastmakers horlogekasten bevonden, bij voorbeeld in die van Michael Dorik (in 1756), Anthonie Swen (in 1760), Nicolaas Schoonbeek (in 1779), Jacob Keesinger (in 1792), Hendrik Melters (in 1793) en Jan Lindeman (in 1794).

³⁴ Adv. *A. Cr.* 11 december 1777 (nr. 148), voor een boedelveiling op 16 december 1777; zie R. J. Baarsen, *Enkele Louis XVI-meubelen in Nederland, Nederlands Kunsthistorisch Jaarboek 31* (1980), pp. 403, 406 (noot 16).

³⁵ Zie noot 29.

³⁶ *Catalogus van de Tentoonstelling van Oude Kunst*, Amsterdam (Rijksmuseum) 1929, nr. 729. De beschrijving van deze klok komt grotendeels overeen met die van een staand horloge door Kühn, veiling Frederik Muller, Amsterdam,

27 november–3 december 1917, nr. 829. Hoewel de beschrijvingen enkele kleine verschillen vertonen, is het mogelijk dat het in beide gevallen dezelfde klok betreft. Natuurlijk maakte Kühn ook wel staande horloges met eenvoudige kasten, zie bij voorbeeld veiling Frederik Muller, Amsterdam, 12–15 december 1922, nr. 1125 met afb. Het is opmerkelijk dat dit exemplaar, dat een eenvoudige notehouten kast heeft, wel voorzien is van een speelwerk en een mechaniek van bewegende figuren. De kast van de klok van *Afb. 2* vertoont in opbouw grote overeenkomst met die van een staand horloge van Kühn in het Centraal Museum te Utrecht. Ook van dit laatste horloge is de kast overigens zeer eenvoudig, zonder gebeeldhouwde figuren en vrijwel zonder enig snijwerk.

³⁷ Rudolph Louis Cresp was afkomstig uit *Eschalon Canton van Bern* (GAA, Poorterboek Amsterdam, 10 januari 1776). Hij trouwde op 25 januari 1757 te Parijs met Marie Nicole Charrot. Hij stierf op 29 maart 1776 te Amsterdam. Het is niet bekend, wanneer hij zich daar gevestigd had. In de na zijn dood opgemaakte inventaris van zijn boedel worden twee Franse pendules in rozehouten kasten met vergulde ornamenten genoemd alsmede een losse rozehouten pendulekast (GAA, Notarieel Archief 15.297, 574). Hoewel de consoles niet vermeld worden, betreft het hier waarschijnlijk console-pendules. Bovendien figureerden console-pendules van zijn hand meermalen op boedelveilingen in Amsterdam in de tweede helft van de achttiende eeuw. Zo werd op een veiling op 22 en 23 mei 1781 een *overheerlyke Fransche Pendule, loopt agt dagen, slaat heel en half uur vol uit, speelende 9 differente Airtjes, met zwaar vergulde Ornamenten, op zyn Console, gemaakt door R. L. Cresp à Amsterdam* aangeboden (adv. *A. Crt.* 15 mei 1781, nr. 58).

³⁸ De pendule was geëxposeerd op de tentoonstelling *Hoe laat was het?* Amsterdam (Museum Willet-Holthuysen) 1956, cat. nr. 154. Zij bevond zich toen in de collectie Dreesmann.

³⁹ Bij voorbeeld een groen gelakte console-pendule met een speelwerk op een orgel, afgebeeld in de catalogus van de *9de Oude Kunst- en Antiekbeurs*, Delft (Museum het Prinsenhof) 1957 (coll. A. Aronson, Amsterdam). Ook vervaardigde Kühn wel console-pendules met met schildpad gefineerde kasten, zie veiling Frederik Muller, Amsterdam, 10–11 november 1896, nr. 230.

⁴⁰ Zie bij voorbeeld Tardy, *La pendule française*

des origines à nos jours, Paris z.j., pp. 67–73, 105, 461.

⁴¹ Het is bekend, dat Franse kasten voor console-pendules in de achttiende eeuw naar verschillende landen, bij voorbeeld naar Zwitserland, werden geëxporteerd; P. Verlet, *Les meubles français du XVIIIe siècle*, Paris 1982², commentaar bij afb. 13.

⁴² Bij voorbeeld een exemplaar door B. van Meurs en Zoon, afgebeeld in de catalogus van de *14de Oude Kunst- en Antiekbeurs*, Delft (Museum het Prinsenhof) 1963 (coll. H. Brokke, Amsterdam).

⁴³ Adv. *A. Crt.* 28 juni 1781 (nr. 77), voor een boedelveiling te Amsterdam op 4 juli 1781.

⁴⁴ Adv. *A. Crt.* 4 oktober 1783 (nr. 119), voor een boedelveiling te Amsterdam op 21 oktober 1783 en volgende dagen.

⁴⁵ Zie bij voorbeeld adv. *A. Crt.* 11 april 1782 (nr. 44), voor een verkoping te Amsterdam op 17 april 1782; adv. *A. Crt.* 25 april 1793 (nr. 50), voor een boedelveiling te Amsterdam op 14 mei 1793. Een dergelijke toepassing van de secretaire, waarmee zonder twijfel de *secrétaire à abattant* bedoeld wordt, toont aan hoe uitzonderlijk populair dit type meubel in Amsterdam in het laatste kwart van de achttiende eeuw was. Nog duidelijker komt dit naar voren in de hoge vlucht, die het secretaire-orgel in deze periode nam, zo zelfs, dat het eerder zo geliefde kabinetorgel langzamerhand verdrong; A. J. Gierveld, *Het Nederlandse huisorgel in de 17de en 18de eeuw*, Utrecht 1977, pp. 43–44.

⁴⁶ Zie bij voorbeeld J. G. van Ommen, Het bepalen van de herkomst en de ouderdom van oude horloges, *Antiek* 3 (1968–69), afb. 16a–b (p. 368).

⁴⁷ Voor Chevallier, zie G. H. Baillie, *Watchmakers and clockmakers of the world*, London 1951³, pp. 57–58. Voor Grand, zie Morpurgo, *op. cit.* (noot 14), p. 49.